

XALIQ SAZ ÁSBAPLARI MÁDENIYATI MENEN PEDAGOGIKALIQ TANISTIRIW USILLARI KOMPLEKSI

Kenesbayeva Banu Kuatbay qizi

*Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń 1-kurs magistrantı
(Qaraqalpaqstan Respublikası, Nókis qalası)*

Annotaciya: *Bul jumista bilimlendiriw mekemeleri, mádeniyat institutları hám ilimiy-izertlew oraylarınıń integraciyası arqalı ózbek Shashmaqomın saqlaw, úyreniw hám keńnen en jaydırıw ushın klaster usılınıń maqsetke muwapıqlığı tiykarlanđan. Janrdıń tariyxıy-mádeniy tiykarları, onı kodifikaciyalaw basqışları hám aymaqlıq mektepleri, sonday-aq dástúrlerdıń izbe-izligin támiyinlewde arxiv jazbaları, notalar hám janlı atqarıwdıń áhmiyeti kórip shıǵılđan. Ulıwma bilim beriw mekteplerinde maqom teoriyasın oqıtıwdıń psixologiyalıq-pedagogikalıq shárayatları hám metodikalıq sisteması (yaǵnıy, «ápiwayıdan quramalıǵa» principi, pánleraralıq integraciya, estetikalıq síndiriw usılları, mashqalalı-dóretiwshilik hám ámeliyatqa baǵdarlanđan usıllar) súwretlengen. Oqıwshılarda ámeliyatqa jóneltirilgen kompetentliklerdi, estetikalıq talǵamdı hám turaqlı mádeniy kimlikti qáliplestiriwge qaratılđan BKÓShM, konservatoriyalar, filarmoniyalar, muzeyler hám «Altın miyras» fondın óz ishine alatuǵın klaster modeli usınılđan.*

Gilt sózler: *Shashmaqom; maqom; klaster usılı; muzıka pedagogikası; estetikalıq tárbiyalaw; mádeniy miyras; notalar; janlı atqarıw; pánleraralıq integraciya; bilimlendiriw klasterleri; dástúrlerdı saqlaw; intellektuallıq balalar turizmi.*

KIRISIW: *Izertlewdiń aktualıǵı orta mektepte maqam oqıtıwǵa jańa metodikalıq kózqarastı engiziw hám maqamdı muzikalıq-etnikalıq hám ulıwma milliy fenomen sıpatında ózlestiriwdıń texnologiyalıq shınjırın jaratıw menen belgilenedi; bunıń ushın klaster qáliplestiriw názerde tutilđan.*

Sonday-aq, bul tema ózbek xalqınıń milliy mádeniy miyrasın saqlaw hám bayıtıw menen de baylanıslı: ruwxıy oyanıw dáwirinde klassikalıq muzıkanı tereńnen úyreniw baslı wazıypaǵa aylanbaqta. Bul Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń kórkem óner tarawın reformalawǵa hám Shashmaqomdı ózbek klassikalıq muzıkasınıń tiykarǵı janrı retinde saqlap qalıwǵa qaratılđan bir qatar qarar hám pármanlarında óz sáwleleniwın tapqan.

ÁDEBIYATLAR ANALIZI HÁM METODOLOGIYA: *2003-jılı Shashmaqom YUNESKO tárepinen insanzattıń materiallıq emes mádeniy miyrasınıń gúl táji dep tán alındı, al 2008-jılı YUNESKOnıń Rerezentativlik dizimine kirgizildi. Shashmaqom kórkem ónerine qızıǵıwshılıq xalıqaralıq sıpatqa iye bolıp, bul, atap aytqanda, Germaniyada ótkerilgen ilimiy izertlewler hám konferenciyalarda (Ariya Babaxanov penen Anjelika Yungtıń toplamın baspadan shıǵarıw boyınsha konferenciya, 2012-jıl),*

sonday-aq «Sharq taronalari» festivali sheñberinde 20 dan aslam mámleket wákileri qatnasqan arnawlı forumlar hám konferenciyalarda kórinedi.

Shahrisabzda Hindstan, Ázerbayjan, Iran, Túrkiya, Tájikstan, Ózbekstan hám Evropa mámleketleriniñ sazende hám izertlewshileri qatnasıwında maqam atqarıwshılarınıñ festivalları turaqlı túrde shólkemlestirip turıladı. YUNESKOnıñ «Shashmaqom — Oraylıq Aziya klassikalıq muzıkası» (2005–2007) baǵdarlaması sheñberinde ilimiy ekspediciyalar ótkerilip, ózbek maqamlarınıñ maǵlıwmatlar bazası jaratıldı hám monografiyalar menen izertlewler basıp shıǵarıldı (I. Rajabov, R. Yunusov, O. Ibragimov, «Yunus Rajabiy. Ózbek maqomları. Shashmaqom» toplamı, O. Matyaqubov, R. Boltaev, H. Aminovtıñ ózbek notası boyınsha jumısları). Alınǵan materiallar konferenciya materialların, 32 den aslam audiodiskti, video hám multimediani, sonday-aq, DVD toplamlardı óz ishine aladı; konservatoriyalarda, universitetlerde hám xalıqaralıq festivallarda jetekshi atqarıwshılardıñ sheberlik sabaqları dástúrdi jetkeriwdiñ áhmiyetli formasına aylandı.

Maqom tek ǵana muzıkalıq emes, al tariyxıy áhmiyetke de iye qubılıs bolıp tabıladı. Ol haqqındaǵı dáslepki maǵlıwmatlar eramızǵa shekemgi I mıñ jıllıqtıñ ekinshi yarımına, yaǵnıy mámleketshiliktiñ qalıplesiw (Sogdiana, Baktriya, Xorezm) hám ideologiyalıq, mádeniy birlesiw talap etilgen dáwirge barıp taqaladı. Maqomnıñ ciklli dúzilisi diyqansılıq kalendarı menen baylanıslı bolǵan: áyyemgi dereklerde máresimlik gimnler ushın paydalanılǵan jil esabınıñ 12 ayǵa bóliniwi belgilengen; zardushtiylik dástúrlerinde Axuramazda, Anaxita, Mitra hám basqalarǵa arnalǵan gimnler atqarılǵan bolıp, bul «Avesta»da sáwlelengen hám muzıkalıq dástúrlerdıñ dáwirler boyı saqlanıp qalıwın hám aymaqtıñ mádeniy landshaftınıñ transformaciya arqalı óz jalǵasın tabıwın támiyinlegen.

Diniy-siyasiy ózgerislerge (atap aytqanda, birqatar dástúrlerdıñ waqtınsha joǵalıwına alıp kelgen VII–VIII ásirlerdegi arab basqınshılıǵına) qaramastan, maqom óziniñ ómirsheńligin saqlap qaldı hám waqtıñ ótiwi menen jámiyetlik ámeliyatqa qayta integraciyaalandı: dáslep folklor dárejesinde, keyinirek – túrkiy dinastiyaları hám ózbek etnosınıñ qalıplesiwi barısında – muzıka mádeniyatınıñ rásmiy janrı retinde. Institucionallasıw procesi ciklin kodifikaciya law (on eki maqom), atqarıw qádesin belgilew, pardaxana hám reñler simvolikasın qalıplestiriw, sonday-aq maqomdı ál-Farabiy, Ibn Sina, Safiuddin Urmaviy, Álisher Nawayı hám basqa da oyshıllardıñ poeziyalıq-filosofiyalıq hám muzıkalıq traktatlarına kirgiziw menen birge júrdi. Olar bul janrdı tek ǵana hújjetlestirip qoymastan, bálkim onı rawajlandırıp, mádeniy ózgesheliktiñ oraylıq elementine aylandırdı.

Nájmiddin Kavkabiy on eki maqomdı tonal tiykarı boyınsha altı maqomǵa qısqartqan, biraq bul ózgeris jıynalmalı sıpatqa iye bolıp, XVI ásir Buxara muzıkantlarınıñ jámáátlik háreketleri nátiyjesinde ámelge asırıldı.

Arab basqınshılıǵınan keyin hám túrkiylestiriw procesi dawamında maqom transformaciyaǵa ushıradı: ol folklor ámeliyatınan basqışpa-basqış rásmiy janr dárejesine kóterildi, on eki maqomnan ibarat cikl túrinde kodifikaciyaalandı hám

atqariw tártibi, ásbaplastiriw hám saxnalıq simvolikası belgilep berildi. Buxaraniń mádeniy oray sıpatındaǵı roli sheshiwshi boldı: Buxara xanlıǵınıń gúllengen dáwirinde maqom elitalıq mártebege hám qatań atqariw normalarına iye boldı.

XVI–XVIII ásirlerde regionallıq mektepler – Buxara, Xorezm hám Fergana-Tashkent mektepleri qalıplesti hám olardıń hár biri óziniń stilistik ózgesheliklerine hám ásbaplıq atqariwshılıq dástúrlerine iye boldı. XIX ásirde Xorezmde jergilikli maqomlar, atap aytqanda, Panjgah (Niyazjan Xoja) payda boldı, al tanbúr notasınıń islep shıǵılıwı (Kamil Xorezmiy) bolsa repertuardıń dáslepki sistemalı túrde jazıp alınǵan úlgilerin jarattı hám maqom dástúriń saqlanıwı menen bunnan bilay da rawajlanıwına járdem berdi.

XX ásirdeń baslarına kelip etnograflar hám izertlewshiler maqomlardı nota hám fonografiya túrinde sistemalı túrde jazıp alıwǵa kiristi: jazıw hám transkripciyalardı V. Uspenskiy, A. Belyaev, E. Mironova, Furqat orınladı, al keyinirek Yu. Radjabiy repertuardı gramplastinkalardı jazıp, onıń keyingi áwladlar ushın saqlanıwı qalıwın támiyinledi.

Dáslepki ásirlerden berli qalıplesip, shayırlar, filosoflar hám sazandelerdiń isháreketleri menen rawajlanǵan professional maqom dástúri zamanagóy artistler tárepinen úyrenilip hám atqarılıp, joqarı orınlawshılıq mádeniyatı dárejesine jetti. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń (Sh. M. Mirziyoyev) birqatar qararlarında maqom kórkem ónerin qollap-quwatlaw hám rawajlandırıw boyınsha ilajlar bekkemlengen: Shahrisabzda turaqlı túrde xalıqaralıq forumlar ótkeriw; Ózbek milliy maqom kórkem óneri orayın hám shedevrlardiń «altın fondı»n dúziw; ilimiy-teoriyalıq izertlewler, konferenciya, festivallar hám tańlawlar ótkeriw; ustazlar hám jas orınlawshılardı materiallıq hám metodikalıq jaqtan qollap-quwatlaw; arxiv jazbaların notaǵa túsiriw hám deshifrovkalaw; oqıw-metodikalıq materiallardı islep shıǵıw hám «Maqom kórkem óneri» pánin konservatoriya hám mektep baǵdarlamalarına kirgiziw; sonday-aq, qánigelestirilgen sıyılıqlardı shólkemlestiriw (2018-jıldan baslap).

Házirgi zaman pedagogikasınıń eń áhmiyetli wazıypası — innovaciyalıq usıllar hám klasterli tásildi qollanǵan halda maqomdı mektep estetikalıq tálim sistemasına integraciyalaw. Bul oqıwshılardıń estetikalıq talǵamın, mádeniy dúnyaqarası hám jeke pazıyletlerin qalıplestiriwge, sonday-aq muzikalıq materialdı belsendi tıńlaw, atqariw hám analizlew arqalı emocional sezimsizlik penen empatiya jetispewshiligin jeńiwge baǵdarlanǵan.

Maqom boyınsha teoriyalıq-tariyxıy kurs kirgizilgende, oqıwshılardıń bul tarawdaǵı dúnyaqarası sheklengenligi anıqlanadı. Muzıka pedagogikası ulıwma pedagogikanıń quramlas bólegi bolıp tabıladı: muzikalıq tálim beriw dúnyaqarastı hám ádep-ikramlılıq baǵdarlardı qalıplestiriwge qaratılǵan bir pútin kórkem-estetikalıq wazıypaǵa oqıtıw menen tárbıyanı birlestiredi.

Milliy muzıka pedagogikasında toplanǵan tájiriye sistemalı úyreniwdi hám keyingi áwladlarǵa maqsetli túrde jetkeriwdi talap etedi. Teoriyada xalıqlıq faktordıń roli tán alınsa da, ámeliyatta onıń potencialı kóbinese júzeki, tilge baylanıslı kórinisler

menen sheklenip qaladı; xalıq dóretiwshiliginen tolıq paydalanıw ele sheshilmegen másele bolıp qalmaqta.

Pedagogikada maqomdı úyreniw ruwxıy-mádeniy miyrastı saqlawdıń ayırıqsha deregi bolıp tabıladı: turaqlı ádep-ikramlılıq idealları hám estetikalıq normalar qádiriyatlardıń dawamlılığın támiyinleydi. Sabaqlarda muzikalıq shıǵarmalardı tıńlaw hám analizlew dıqqatlı, tereń oylanatuğın tıńlawshını qáliplestiredi, shıǵarmalardıń xarakteri menen ásbaplardıń tembrlerin ajırata alıw uqıplılığın rawajlandıradı, ózbek klassikalıq muzikasınıń túrli janrları menen tanıstıradı.

Repertuardı tańlawda oqıwshılardıń jas hám jeke ózgeshelikleri esapqa alınırıw kerek; jumıs ápiwayıdan quramalıǵa qaray qurılıp, muzikalıq qabıllaw hám analizlew kónlikpelerin basqıshpa-basqısh qáliplestiriwge baǵdarlanadı. Maqomnıń poeziyalıq miyras (Shıǵıs klassikleriniń ǵázzelleri) penen baylanısı ádebiyat hám ana tili kursları menen pánleraralıq integraciyanı támiyinleydi, bul bolsa oqıw materialınıń kognitivlik hám emocional únlesligin arttıradı.

Maqom teoriyasın kognitivlik qabıllawdıń tiykarǵı psixologiyalıq-pedagogikalıq shártleri tómendegiler bolıp esaplanadı: oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin esapqa alǵan halda mazmunnıń qoljetimliliği; materialdıń basqıshpa-basqısh beriliwi; onıń hár qıylılıǵı hám oqıwshılardıń qızıǵıwshılıqlarına sáykesligi; úyreniw barısında dóretiwshilik uqıplılıqlardı rawajlandırıw; ózbek milliy mádeniyatı menen tanıswda pánleraralıq baylanıslardı támiyinlew hám mekteptegi hám shańaraqtaǵı tárbiyanı uýǵınlastırıw.

NATIYJELER HÁM TALQILAW: Balalar kórkem óner mekteplerinde maqam atqarıwshılıǵı bólimleri ashılǵan bolıp, olar ulıwma bilim beriw mekteplerinde koncertler, ushırasıwlar hám sheberlik sabaqları arqalı janrdı sistemalı túrde ilgeriletiwi, usılay etip oqıwshılarda ámeliy-kompetentlik bilimlardıń qáliplesiwın juwmaqlawı múmkin. Bunday óz-ara tásir estetikalıq qabıllaw hám mádeniy tiyislilik sezimin tárbiyalaydı, milliy miyrastı saqlawǵa hám kóbeytiwge umtıldıradı; eger klasterlik infrastruktura jaratılmasa, bilimler turmısta qollanılmaytuğın informaciya bolıp qalıw qáwpi bar. Maqom úrp-ádet, dástúr, arxitektura hám tariyxıy kontekstten ajıralmas, sonlıqtan oqıw baǵdarlamaların tariyxıy orınlarǵa sayaxatlar, ónermentshilik ustaxanaları hám janlı muzıka atqarılatuğın orınlarǵa barıw menen tolıqtırıw maqsetke muwapıq – bul intellektuallıq balalar turizmin, patriotizmdi hám keń dúnyaqarasın rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Toliq qanlı ámelge asırıw ushın konservatoriyalar, filarmoniyalar, teatrlar hám koncert zalların tartıw orınlı: maqamdı dóretiwshilik deregi sıpatında paydalanatuğın professional mákemeler hám kompozitorlar menen sheriklesiw teoriyalıq bilimnen kórkem-ámeliy tájiriyebege ótiwdi támiyinleydi hám oqıwshılarda turaqlı atqarıwshılıq hám estetikalıq kompetenciyalardı qáliplestiredi.

Balalar kórkem óner mektepleri janında ulıwma bilim beriw mekteplerinde koncertler, muzikalıq ushırasıwlar hám sheberlik sabaqları arqalı janrdı sistemalı túrde ilgerilete alatuğın maqam atqarıwshılıǵı bólimleri jumıs islep turıptı, bul

oqıwshılarda ámeliy-kompetentlik bilimlerdiń qáiplesiwın juwmaqlaydı. Bunday óz-ara tásir estetikalıq qabıllaw hám mádeniy tiyislilik sezimin tárbiyalaydı, milliy miyrastı saqlawǵa hám kóbeytiwge umtıldıradı; eger klasterlik infrastruktura bolmasa, bilimler ámeliyatta qollanılmaytuǵın informaciya bolıp qalıw qáwpi bar. Maqom úrp-ádet, dástúr, arxitektura hám tariyxıy kontekstten ajıralmas, sonlıqtan oqıw baǵdarlamaların ekskursiyalar, ónermentshilik ustaxanaları hám janlı muzika atqarılatuǵın orınlarǵa barıw menen tolıqtırıw kerek – bul intellektuallıq balalar turizmin, patriotizmdi hám keń dúnyaqarasın rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Tolıq qanlı ámelge asırıw ushın konservatoriyalar, filarmoniyalar, teatrlar hám koncert zalların tartıw maqsetke muwapıq: maqamdı dóretiwshilik deregi sıpatında paydalanatuǵın professional mákemeler hám kompozitorlar menen sheriklesiw teoriyadan kórkem-ámeliy tájiriybege ótiwdi támiyinleydi hám turaqlı atqarıwshılıq hám estetikalıq kompetenciyalardı qáiplestiredi.

JUWMAQ: Mádeniy miyras qorǵawshısı sıpatında «Altın miyras» qorın XVIII–XIX ásirlerge tiyisli arxiv notaları, fotosúwretleri hám ásbapları kórgizbeleri arqalı bilimlendiriw klasterine tartıw maqsetke muwapıq. Bul oqıwshılardıń maqam álemine emocional hám tariyxıy-ámeliy jaqtan tereńirek kirip barıwın támiyinleydi. Klaster modeli mektep kursınan baslap multimedialıq ónimlerge shekem maqamdı úyreniwdiń tutas texnologiyasın jaratıw ushın mektepler, konservatoriyalar, filarmoniyalar, muzeyler, kino hám IT sheshimlerin birlestiretuǵın dóretiwshilik industriyası baǵdarında rawajlanıwı kerek.

Onı ámeliyatta qollanıw interaktiv baǵdarlamalardı (kvestler, dóretiwshilik tapsırmalar, tańlawlar), tariyxıy orınlar hám ustaxanalar boylap ekskursiya baǵdarların, sonday-aq professional atqarıwshılar menen turaqlı óz-ara baylanıstı talap etedi. Bul tek ǵana bilimdi emes, bálki belsendi mádeniy poziciyanı — násiyatlawshı hám potencial atqarıwshını da qáiplestiredi. Maqamdı «5 baslama» sheńberine kirgiziw hám klaster infrastrukturasını rawajlandırıw jas áwladta watansúyiwshilik sezimin hám keń mádeniy dúnyaqarastı tárbiyalaw menen birge usı janrdıń turaqlı saqlanıwın, keńnen tarqalıwın hám kommerciyalıq tárepten rawajlanıwın támiyinleydi.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Mirziyoev Sh.M. «O merax po dal'neysheму razvitiyu natsional'nogo iskusstva makoma» - T., 17.11.2017.
2. Nauka i prosveshenie. -Tashkent, 1922. №2.
3. Uspenskiy V.A. Klassicheskaya muzika uzbekov /Nauchnoe nasledie. Vospominaniya sovremennikov. Kompozitorskoe tvorvo. Pis'ma /Sost. i avt. prof. I.A. Akbarov. - Tashkent, 1980; On je. Audji tyurk i yego rol' v razvitiu narodnoy pesni Buxari: tam je. - C. 39-46; On je. Katta ashula: tam je. 4851.

4. Rauf Kadirov. Muzikal'naya pedagogika. Izdatel'stvo «MUSIQA» Tashkent — 2009
5. Akinfeeva Ye. V. Formirovanie i razvitie regional'nix klasterov // Nauka. Innovasii. Obrazovanie. - 2008. - № 7. 177-19
6. Tajibay, S., & Kengesbayevich, R. M. (2024). CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT AND SOCIALIZATION OF TEENAGERS. *AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING*, 2(5), 886-890.